

nyerhette meg. József Attila szocialista forradalmisága ugyanis — szemben Révai álláspontjával — nem kevesebb lett a freudizmusától, hanem több, átfogóbb, egyetemesebb. Abban a Saint Just-i értelemben, mely szerint forradalmár az, aki nem tud beletörődni az emberi boldogtalanságba. József Attila semmilyen formájába nem tudott belenyugodni. S ezért szólhatott egyszerre múlttól, jelenről és jövőről, de profundis és sub specie aeternitatis.

GYERTYÁN ERVIN

SZÉKÁCS JÓZSEF FORDÍTÁSKÖTETÉNEK IRODALOMTÖRTÉNETI HELYÉRŐL*

Székács József tevékenységét általában, a szerb kultúrát tolmácsoló munkáját részleteiben is, Fried István írta le *Székács József és a szerb népköltészet* című alapvető tanulmányában. Ennek zárórészében a következőképpen méltatta a művelődéstörténeti-irodalomtörténeti érdemeit:

„Több mint négy évtizedet fognak át Székács szerb kapcsolatai, melyek Stratimirović metropolitától szerb fejedelmekig, Vuk Stefanović Karadžičtól Teodor Pavlovićon át Jovan Jovanović Zmajig ívelnek. A szerb népköltészet az ő tolmácsolásában lett a magyar irodalom »részévé«, a diadalmasan előrehaladó irodalmi népiesség példatárává. Megjelenése után kötete legalább egy évtizeden át meghatározta a magyarság déli szomszédairól alkotott képét, amelyet híradásaiva! frissített és egészített ki.”

* Szövegünk az MTA Irodalomtudományi Intézete és az újvidéki Hungarológiai Intézet együttműködésének keretében 1976 áprilisában Budapesten megtartott magyar–délsláv kapcsolattörténeti értekezletre készült, s ott is hangzott el. Hivatkozásaink, utalásaink részletesebb dokumentálására ezért nem vállalkoztunk. Ezen a helyen is csak a következőket jelöltük: FRIED ISTVÁN tanulmánya a

Majd megállapította, hogy Székács „tevékeny és hatékony munkája” azért volt ilyen eredményes, mert „sajátos világában tárta az olvasó elé a szerb irodalom kincseit”.

Legyen szabad tehát éppen Fried István ez utolsó konstatációjából kiindulnunk Székács József kötete (és írói munkássága) irodalomtörténeti helye körüli nyomozásunkban, s Fried István még friss Székács képének néhány vonását részben módosítani, részben erősebben meghúzni. Természetesen vonzóan elsődleges feladat *A szerb népdalok és hősrégék* alkotásaként, megvalósulásként való értelmezése és értékelése, s ilyen módon keresni helyét a magyar műfordítás történetében és a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok folyamatában — annak ellenére, hogy tudjuk, Székács fordításai elavultak, s osztoztak e korszak minden olyan alkotásának a sorsában, amely egy nyelvi-költői standard szintjén, ám nem költői ihlettel és nyelvteremtő indulattal készült. De szemlélhető Székács fordításkötete a népköltészet felfedezése és megismerése magyarországi történetének összefüggésében is. Itt Ortutay Gyula szavai az eligazítóak, aki *A magyar népköltészet; kutatás története* című tanulmányában a következőket mondja.

„Sajátos ironiája népköltészetünk történetének, hogy előbb jelent nagyobb gyűjteményben németül a magyar népmese és angolul a magyar népdal, mint idehaza magyarul. Pedig ekkor már valóban egyre nagyobb számmal gyűlik a magyar népköltészet anyaga a kéziratot feljegyzések mellett már a nyomtatott közlésekben is.”

Székács József fordításkötete kapcsán mi még hozzátehetjük: előbb jelent a szerb népköltészet gyűjteménye is magyar nyelven, mint a magyar népköltészeté, következésképpen irodalomtörténetileg értékelhető a szerepe is a magyar népiesség elméletének kialakulásában.

Szomszédság és közösség. Bp. 1972. című kötetben jelent meg, ORTUTAY GYULA szövegét a COCCHIARA: *Az európai folklór története.* Bp. 1962. alapján idézzük. HORVÁTH JÁNOS jellemzését a *Tanulmányok.* Bp. 1956. közölte írásában találtuk, míg a szerb tízes trocheusi sűrűsödéséről ŽARKO RUŽIĆ ír a *Srpski jamb i narodna metrika (A szerb jambus és a népi metrika)* című könyvében. Bg. 1975.

Azt szeretnénk ugyanis kiemelni, hogy Székács József fordításkötetének vízvázaló szerepe volt a magyar irodalmi közgondolkodásnak a népiesség felé vivő útján. Egyrészt lezárta a „szerbus manier” korát és divatját, másrészt a magyar irodalmi közgondolkodást közelebb vitte a „valóságos” népköltészet megismeréséhez, nemkülönben a népismeret tapasztalati vonatkozása felfedezésének az igényéhez, amelyben természetesen a népköltészeti műfajok és formák gazdagsága az élettel való szoros összefüggése is bennfoglaltatott. A „szerbus manier” elméleti tételét Székács kötetének bevezetője ugyanis mintegy megdöntötte, s ezzel lezárta azoknak a költői kutatásoknak a sorát, amelyek a népies művers lehetőségeit igyekeztek kipróbálni. A bukolikus népiesség után a „szerbus manieré” is alkalmatlannak bizonyult, s ezáltal egyértelműen nyilvánvalóvá vált, hogy az egyetlen járható út a magyar költő számára a népiesség felé a magyar népköltészen át vezet. Székács verstani fejtegetései kétségtelenné tették, hogy a szerb tizes magyar értelmezése félreértésen alapul, s nem tükrözi valójában a szerb tizesnek, a deseteracnak, igazi természetét. Hadd emlékeztessünk ezzel kapcsolatban Horváth János leírására:

„A gondolat- és mondatszerkezet e sajátságaihoz illő kíséretül járul a versforma is: a rímtelen ötös trocheusok szakadatlan sorozata, melyekbe nyugvópontot sem rím, sem versszakokba tömörülés nem hoz, melyek éppúgy egyenként, önálló tagokként sorakoznak egyvégtibe, mint tartalmuk.”

Horváth János is Vuk Karadžić megállapítását fogadja el, aki 1824-ben írta le, mint Székács József idézi, a következőket: „A mi hősdalaink egyiglen tíz szótagúak, vagyis öt trocheus lábúak, úgy, hogy a második láb után caesura következik . . .” Székács ellenben 1836-ban egyértelműen jelenti ki:

„Hogy a hős dalok tíz szótagúak, s hogy a negyedik szótaggal e szónak végződnei kell: az igaz: de hogy a hősdalok trocheusokban vagynak írva, az képtelen állítás. S igen különös, hogy a fordítók, fordításaikban éppen ahhoz ragaszkodnának, mi Vuk úr állításában hamis, azt pedig elmellőzik, mi az állításában helyes . . .”

Természetesen nem pusztán verstani kérdésről van szó, s nem is egy, a 18. század nyolcvanas éveinek prozódiai vitáit idéző probléma felvetéséről, most a szerb költészetben. A deseterac „olvasata” a népköltészethez való viszonyt általában is tükrözi, a népköltészet megismerésének a kérdésévé válik, Székács József interpretációjában pedig eredeti körén túli érvényt kap. Már a magyar népiesség formavilágát érintő kérdésről van szó, hiszen ennek igénye az 1830-as években már jelen volt a magyar irodalmi köztudatban, Petőfivel pedig szinte törvényszerűvé vált a magyar népdal „hallásának” a problémája. A „gondolt” népdal (majd ballada) helyett a valóságos, a maga törvényeinek engedelmessé, esztétikai rendszert képező népköltészet létezésének gondolata Székács József fordításkötetében jelt adott magáról — sokkal erőteljesebben, mint azoknak az éveknek a magyar költészetében vagy esztétikai gondolkodásában.

Hogy egy Vuk Karadžić ellenében mert gondolkodni azt nemcsak azzal magyarázhatjuk, hogy Karlócán, a Vuk, reformjait ellenzők főhadiszállásán élt, hanem azzal is, hogy közvetlen tapasztalatai voltak, s nem vezették — mint Vukot — a német irodalomból beszüremkedő eszmék sem. Nem véletlen, hogy Székács egyik szerb bírálója már feltételül szabta a „lehet-e énekelni” kérdését a sokat vitatott és máig meg nem oldott cezúra kapcsán.

„S valóban, ha meggondoljuk — írta —, hogy a szerb dalokat egyig énekelni szokták, s ekkor a cesura pausaul szolgál, melynél az éneklő nyugodni és lélekzetet venni látszik: mind a megjegyzést igaznak, mind a caesura megtartását elkerülhetetlenül szükségesnek kell tartanunk . . .”

Van találó megállapítása a trocheusi vagy nem trocheusi mértékkal kapcsolatban. A szerb hősdal, „ha nincs is mint mondám trocheusokban írva — legalább trocheusokban van dalolva”. Véleményével meglehetősen magános volt, s nemcsak korában. Legfeljebb Pavle Berić 1829-es írására támaszkodhatott, aki Vuk Karadžić verstani fejtegetéseit ugyancsak elvetette — a szótagszámlálás nevében. Csak a modern szerb verstanj

irodalom látszik (részben) igazolni Székács megfigyeléseinek pontosságát, amikor már csupán trocheusi tendenciákról, illetve trocheusi sűrűsödésről beszél, bár még a „trocheusokban van dalolva” kérdéséhez most sem érkezett el.

Székács József kötetében, s még inkább Székács tudatában a szerb népköltészetnek nem eszményi, a magyar irodalmi köztudatban már heroizált és Vörösmarty verseiben klasszicizálódott képe élt, a „szerbus manier” ugyanis ezen alapult, hanem egy egészen tapasztalati, amiről *A szerb népdalok és hősrégék* jegyzetei is tanúskodnak. Nemcsak Vuk gyűjteményeinek német kiadásai, illetve Vuk szerb nyelvű publikációi alapján tájékozódott. Jelentős szerepet kell tulajdonítanunk fordítónk közvetlen tapasztalatainak is, hiszen karlócai tartózkodásának időszakában a szerb népköltészet egyik akkor legaktívabb területét, a Szerémséget, járhatta be, és közvetlenül is megfigyelhette a népi énekesek előadásmódját, láthatta azt a társadalmi-gazdasági és szellemi közeget is, amely a szerb nép- és hősdalt élte, amelynek a költészet csak része volt. Ezt bizonyítja a „dalolt trocheusról” vallott nézete, jegyzetanyagában például a már Fried István méltatta guszla címszó:

„A guszlák a szerb tartományban annyira el vannak terjedve, hogy csaknem minden nagyobb családban található. Nálunk Szerém vármegyének Ireg városában legtöbb készül, mert ez központja a slavóniai, bács s bánáti rhapsodáknak, kik az iregi vásárok alkalmával tartják gyűléseiket . . .”

a hősdalról szóló jegyzet:

„A szerző, Szerémben, névszerint a gergetegi klastromban látta egy ilyen rhapsodát s körülé figyelő csoportot, nem győzván eléggé bámulni az arcokon s mozdulatokban különféleképp kitörő jeleket, a dal hatásának szüleményeit . . .”,

a nászdalok bevezetője, amelyek ugyan Vuk Karadžić szótárának két címszava alapján írt, de amelyet meg is toldott a maga tapasztalatával („Az esküvőről Vuk úr nem tesz említést . . .” stb.). Mindezek alapján arra következtethetünk, hogy Székács kortársai színvonalán túl is együtt látta és tudta a „nép és irodalma” kérdését, a fordításkötetével mintegy

megelőzte a magyar kezdeményezéseket. Egy költészeti-népismereti igény öltött formát tehát A szerb népdalok és hősregék című kötetében — még fordításban — de pár esztendő múltán majd a magyar irodalom síkján is. Székács vállalkozásának az 1820-as évek végén még nem a népies ízlés- és gondolatvilág volt maradéktalanul a dajkája, hanem azt az megelőző, kötete azonban 1836-ban már többet jelenthetett, szerény példamutatásával.

Megszorításokkal ugyan, de Székács József szemléletének a teljességéről beszélhetünk tehát. Ezt látjuk a népelet és a népköltészet összefüggésének értékelése, a szerb tizes természetének magyarázata, a népköltészeti műfajok változatainak közvetítése síkján is. Ha figyelembe vesszük, hogy a szerbus manier a hősdalra épült, s egy Kölcheyt is a hősdal kérdése foglalkoztatta elsősorban, Székács törekvése, hogy az ún. női dalokat is a figyelem középpontjába állítsa, ugyancsak érdeme. Fordításkötete ugyanis majdnem teljes műfaji repertoárját bemutatta a szerb népköltészetnek (természetesen a prózai szövegek kivételével). Megszólaltatta például a szokások költészetét is.

„Dalok készítésében a szerb nép termékenyebb mintsem képzel-nünk lehetne — írta —, s a kólók, a fonókák, menyegzők, aratás, szvecsárok s egyéb multságokban ma is gyakran készülnek újabb és újabb dalok, melyek köteteket töltenének be. Tárgyuk: mint látók — szerelem, enyelgés, gúny, ünnepek, multságok, és és föld, tűz, felhő, víz s csaknem minden elemek . . .”

Nem szabad felednünk, hogy a magyar népies irodalmi szemléletet elsősorban a népdal és ballada foglalkoztatta tartósan, ezért Székács törekvése mindenképpen méltánylást érdemlő. Egyrészt árnyalta a szerb népköltészetnek a magyar irodalomban kialakuló képét, másrészt a népköltészet megismerésének bontakozó munkáját is serkentette. Hogy ez a serkentés milyen mértékű és jellegű volt, a magyar népiesség alapos, széles körű, népismerete problémáját is érintő vizsgálata mutathatja csak ki. Ám bizonyos, hogy előtörténetébe belejárt-szott Székács József (elsősorban az Erdélyi Jánoshoz fűződő

kapcsolatai révén) és fordításkötete, *A szerb népdalok és hősrégék*, éppen ezért munkásságát elsősorban a magyar népiesség történetének a kontextusában szükséges vizsgálni, s ily módon jelölni ki irodalomtörténeti helyét is.

BORI IMRE

A MAGYAR NYELV ARANYBÁNYÁJA

(SZABÓ T. ATTILA: *ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁR. A—C.*)

(Kriterion, 1975)

Óriás-vállalkozás, csoda, nem pótolhatja más szógyűjtemény. Lelkünk anyját az erdélyi magyar nyelv mélyrétegét szólaltatja meg — anyanyelvünknek már-már elnémuló szavait. Bartók és Kodály erőfeszítéséhez mérhető mű.

★

Milyen könnyű lett volna így írni róla, mikor még senki nem olvasta s nem foglalkozott vele írásban. Az ámulat hangján szóló sok ismertetés után (valamennyit átolvastam) úgy tetszik, semmi új dicsérettel nem hozakodhatok elő, s ha gáncsot vetni képtelen vagyok, inkább hallgatok. S ha mégsem, hát az a remény biztat, a megismételt magasztalásokba imitt-amott tán mégis tudok keverni új, s öregbítő elemet.

★

Az első kötet 1225 lapjáról tanulom az erdélyi magyar nyelvet. A-tól C-ig. Ezt az elsőt még 8—9 kötet követi. Hány szerencsés esztendőbe telik, hogy a z-vel kezdődő szavakat is ízlelgethessem. Megérjük-e? Megérem-e?

★

Az igazi tudós élete legnehezebb próbáltatásait is a maga hasznára fordíthatja. Szabó T. Attila élete igazolja állításomat s nem is igyekszem másokkal igazolni a példát, nála maradok,